

Ірина Сенюта
Дмитро Клапатий

ПСИХІАТРИЧНА ДОПОМОГА:

**механізми
забезпечення
прав пацієнтів
та їхніх законних
представників
в Україні**

Львів
Видавництво ЛОБФ «Медицина і право»
2013

УДК 613.86
ББК 56.14
С31

Видання здійснено
за фінансової підтримки
Міжнародного фонду
«Відродження»

Сенюта І.Я., Клапатий Д.Й.

С31 Психіатрична допомога: механізми забезпечення прав пацієнтів та їхніх законних представників. – Львів : Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2013. – 66 с.

ISBN 978-966-2019-21-6

УДК 613.86
ББК 56.14

ЗМІСТ

Передмова.....	4
1. Права пацієнтів у сфері надання психіатричної допомоги	6
2. Дієздатність: підстави та правові наслідки обмеження дієздатності.....	12
3. Право на інформацію про стан психічного здоров'я та надання психіатричної допомоги	15
4. Право на таємницю про стан здоров'я.....	21
5. Право на отримання щомісячної грошової допомоги	24
6. Особливості здійснення психіатричного огляду.....	28
7. Особливості надання амбулаторної психіатричної допомоги	32
8. Госпіталізація до психіатричного закладу.....	36
9. Способи припинення надання психіатричної допомоги у примусовому порядку	40
10. Право на захист порушених, оспорюваних або невизнаних прав	43
11. Право на безоплатну правову допомогу	51
Глосарій.....	55
Додаток	
Перелік інституцій, які сприяють забезпеченню прав людини в галузі психіатрії	59

ISBN 978-966-2019-21-6

© Сенюта І.Я., Клапатий Д.Й., 2013
© Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2013

ПЕРЕДМОВА

Проблеми охорони психічного здоров'я, захисту прав людини у сфері психіатрії не втрачають своєї гостроти ні для нашої держави, ні для міжнародного співтовариства, досліджуються спектрально різними фахівцями. За ініціативи Програми охорони психічного здоров'я Всесвітньої організації охорони здоров'я на X конференції Європейських національних координаторів (24–26 жовтня 2007 р., Единбург, Шотландія) було створено робочу групу з метою розробки «Плану спільних дій для підвищення ефективності національних програм реформування систем охорони психічного здоров'я нових незалежних держав: Азербайджану, Білорусі, Грузії, Киргизстану, Республіки Молдови, Російської Федерації, Таджикистану, Туркменістану, України та Узбекистану». На Конференції європейських національних координаторів, яка відбулася 4–5 вересня 2008 р. (Мерано, Італія), після обговорення пропозицій робочої групи була прийнята Меранська декларація ВООЗ про психічне здоров'я у країнах, що утворилися після розпаду СРСР.

Важливо пам'ятати про ключові постулати, на яких повинна базуватись національна система охорони психічного здоров'я, з урахуванням міжнародних зауваг: 1) визнання психічного благополуччя як одного з пріоритетів національної політики в галузі охорони психічного здоров'я; 2) боротьба зі стигмою; 3) усунення дискримінації при доступі до загальномедичних, соціальних, освітніх послуг; 4) розвиток служб, що відповідають різним етапам життя (дітям, літнім людям, вагітним); 5) профілактика порушень психічного здоров'я та суїцидів; 6) забезпечення доступної та якісної первинної медичної допомоги; 7) ефективне лікування за місцем постійного проживання (у територіальній громаді); 8) організація міжгалузевої співпраці спеціалізованих медичних служб, служб первинної медичної допомоги, соціальних та освітніх служб; 9) підвищення компетентності кадрів; 10) розвиток інформаційних систем управління якістю і визначення потреб; 11) адекватне та справедливе фінансування; 12) підтримка інноваційних проектів у галузі.

Посібник підготовлено з метою окреслення важливого сегменту національної системи психічного здоров'я – прав людини. У ньому охарактеризовано правовий статус осіб, які страждають на психічні розлади, а також висвітлено порядок реалізації і механізми захисту ключових прав у сфері надання психіатричної допомоги. Зокрема, видання містить відповіді на запитання, які найчастіше постають при здійсненні права на інформацію про стан психічного здоров'я і надання психіатричної допомоги, права на таємницю про стан здоров'я, права законних представників осіб, які страждають на психічний розлад, на отримання щомісячної грошової допомоги тощо. Крім того, в книзі висвітлено особливості проведення психіатричного огляду, права осіб при наданні амбулаторної і стаціонарної психіатричної допомоги та порядок припинення надання психіатричної допомоги у примусовому порядку.

Корисним видається також висвітлення порядку реалізації окресленими особами права на захист своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав у судовому та адміністративному порядку, а також права на безоплатну правову допомогу. У виданні вміщено глосарій ключових законодавчих термінів, які сприятимуть кращому розумінню викладеної інформації, та довідкову інформацію.

Виклад матеріалу ґрунтується на нормах чинного законодавства України, ілюструється прикладами можливих порушень прав осіб у сфері надання психіатричної допомоги, наводяться практичні поради, а також приклади з судової практики.

Автори підготували посібник, який покликаний стати надійним порадищем для захисту прав людини у сфері надання психіатричної допомоги, розширення меж наукового пошуку й оптимізації юридичної практики у цій царині.

ПРАВА ПАЦІЄНТІВ У СФЕРІ НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ

- Гавайська декларація Всесвітньої психіатричної асоціації від 10.07.1983 р.
- Декларація про права інвалідів від 13.12.2006 р. (дата набрання чинності для України – 06.03.2010 р.) [ст. 1, 5, 10, 12, 25]
- Принципи захисту психічно хворих осіб та покращення психіатричної допомоги. Резолюція ООН 46/119 від 17.12.1991 р. [принцип 1]
- Меранська декларація ВООЗ про психічне здоров'я у країнах, що утворились після розпаду СРСР від 4–5 вересня 2008 р.
- Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи «Про ситуацію з психічними захворюваннями» від 08.10.1977 р.
- Рекомендації Комітету міністрів держав-учасників стосовно правового захисту осіб, які страждають психічними захворюваннями та примусово утримуються як пацієнти від 22.02.1983 р.
- Конституція України від 28.06.1996 р. [ст. 3, 24, 49]
- Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. [ст. 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42]

Що таке презумпція психічного здоров'я

Кожна особа вважається такою, що немає психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах і в порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу» та іншими законами України.

Приклад порушення права

При влаштуванні на роботу на посаду начальника відділу кадрів ПП «ЗахідПро» І.І. Іванова повідомили про необхідність пройти тестування для того, щоб встановити наявність або відсутність у нього психічного розладу. Після того як тестові завдання, виконані І.І. Івановим, були перевірені, його повідомили про те, що у нього ймо-

вірно є психічний розлад, та порекомендували пройти психіатричний огляд у психіатричному закладі за місцем проживання та за його результатами надати документ, що спростовує або ж підтвердить наявність у нього психічного розладу. І.І. Іванов, вважаючи таку вимогу незаконною, повідомив уповноважену особу ПП «ЗахідПро» про те, що він здоровий та жодного огляду проходити не буде. В результаті І.І. Іванову відмовили у прийнятті на роботу.

Пам'ятайте

1. Рішення про визнання особи внаслідок психічного розладу тимчасово або постійно непридатною до виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби), що можуть становити безпосередню небезпеку для неї або оточуючих, **ухвалює відповідна лікарська комісія за участю лікаря-психіатра на підставі оцінки стану психічного здоров'я особи відповідно до переліку медичних психіатричних протипоказань і може бути оскаржене до суду.**

2. **Забороняється** визначати стан психічного здоров'я особи та **встановлювати діагноз психічних розладів без психіатричного огляду особи**, крім випадків проведення судово-психіатричної експертизи посмертно.

3. Перелік **медичних психіатричних протипоказань** щодо виконання **окремих видів діяльності** (робіт, професій, служби), що можуть становити безпосередню небезпеку для особи або оточуючих, **затверджується Кабінетом Міністрів України** (Перелік медичних психіатричних протипоказань щодо виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби), що можуть становити безпосередню небезпеку для особи, яка провадить цю діяльність, або оточуючих, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27.09.2012 р. № 1465).

4. Відтак, Ви маєте право відмовитись від проведення щодо Вас психіатричного огляду, **якщо посада, на якій Ви працюєте чи маєте намір працювати, не включена до цього переліку.**

5. Особи, яким надається психіатрична допомога, наділені правами і свободами, що передбачені Конституцією України та законами України. Обмеження їхніх прав і свобод допускається лише у випадках, передбачених Конституцією України, відповідно до законів України.

Каталог прав пацієнта у сфері надання психіатричної допомоги

№ з/п	Національне законодавство*	№ з/п	Міжнародні стандарти**
1.	Поважливе і гуманне ставлення до них, що виключає приниження честі й гідності людини	1.	Інформацію подану в тактовній формі про природу свого захворювання, терапевтичні процедури, включаючи різноманітні альтернативні методи лікування та можливі наслідки
2.	Отримання інформації про свої права, пов'язані з наданням психіатричної допомоги	2.	Вибір між доступними та необхідними методиками лікування
3.	Одержання психіатричної та соціальної допомоги в умовах, що відповідають вимогам санітарного законодавства	3.	Звільнення від примусового лікування у разі, якщо підстави для такого лікування відпали
4.	Відмову від надання психіатричної допомоги, за винятком випадків її надання в примусовому порядку, передбаченому законом	4.	Інформовану згоду щодо власної демонстрації перед аудиторією, або, за можливості, на використання відомостей своєї історії хвороби для наукових публікацій
5.	Усі види медико-санітарної допомоги (у тому числі санаторно-курортне лікування) за медичними показаннями	5.	Відмову від добровільного лікування чи від будь-якої наукової або дослідницької програми, в якій він бере участь
6.	Одержання психіатричної допомоги в найменш обмежених, відповідно до їх психічного стану, умовах, якщо можливо, за місцем проживання цих осіб, членів їх сім'ї, інших родичів або законних представників	6.	Найкращу психіатричну допомогу, яка повинна бути частиною системи медичної та соціальної допомоги

* Підготовлено на основі ст. 25 Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р.

** Підготовлено на основі аналізу спеціальних міжнародно-правових стандартів у сфері надання психіатричної допомоги, а саме Декларації про права інвалідів від 13.12.2006 р. (дата набрання чинності для України – 06.03.2010 р.); Принципів захисту психічно хворих осіб та покращення психіатричної допомоги. Резолюція ООН 46/119 від 17.12.1991 р.; Гавайської декларації Всесвітньої психіатричної асоціації від 10.07.1983 р.

№ з/п	Національне законодавство	№ з/п	Міжнародні стандарти
7.	Утримання у психіатричному закладі лише протягом строку, необхідного для обстеження та лікування	7.	Гуманне та поважливе ставлення
8.	Попередню згоду або відмову в будь-який час від застосування нових методів діагностики і лікування та лікарських засобів чи від участі у навчальному процесі	8.	Захист від економічної, соціальної та інших форм експлуатації, поганого чи принизливого ставлення
9.	Безпечність надання психіатричної допомоги	9.	Заборону дискримінації на ґрунті психічного захворювання
10.	Безоплатне надання медичної допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, а також безоплатне або на пільгових умовах забезпечення лікарськими засобами та виробами медичного призначення в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України	10.	Користування усіма громадянськими, політичними, економічними, соціальними та культурними правами, як це закріплено в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права й інших документах
11.	Безоплатну юридичну допомогу з питань, пов'язаних з наданням їм психіатричної допомоги	11.	Вирішення питання щодо своєї дієздатності з мотивів наявності психічного захворювання незалежним та неупередженим судом відповідно до встановлених національним законодавством процедур
12.	Альтернативний, за власним бажанням, психіатричний огляд та залучення до участі в роботі комісії лікарів-психіатрів з питань надання психіатричної допомоги будь-якого фахівця, який бере участь у наданні психіатричної допомоги, за погодженням з ним	12.	Часткову оплату послуг адвоката, в разі неможливості здійснити оплату в повному обсязі самостійно, у справі про вирішення питання про свою дієздатність

№ з/п	Національне законодавство	№ з/п	Міжнародні стандарти
13.	Збереження права на жиле приміщення за місцем їх остійного проживання протягом часу надання їм стаціонарної психіатричної допомоги	13.	Оскарження будь-яких рішень з приводу своєї дієздатності у вищестоящих судових інстанціях
14.	Особисту участь у судових засіданнях при вирішенні питань, пов'язаних з наданням їм психіатричної допомоги та обмеженням у зв'язку з цим їх прав	14.	Заборону визнання сімейного чи виробничого конфлікту, або незгоди з моральними, соціальними чи політичними цінностями чи релігійними віруваннями визначальними факторами при діагностуванні психічного захворювання
15.	Відшкодування заподіяної їм шкоди або шкоди їх майну внаслідок незаконного поміщення до психіатричного закладу чи психоневрологічного закладу для соціального захисту або спеціального навчання чи внаслідок незабезпечення безпечних умов надання психіатричної допомоги або розголошення конфіденційних відомостей про стан психічного здоров'я і надання психіатричної допомоги	15.	Отримання психіатричної допомоги, за можливості в соціумі, в якому проживає пацієнт
16.	Одержання винагороди за фактично виконану роботу нарівні з іншими громадянами	16.	Отримання психіатричної допомоги, за можливості, поряд з власним помешканням, або ж помешканням своїх родичів чи друзів у разі, якщо психіатрична допомога надається стаціонарно
17.*	Спілкування з іншими особами, в тому числі з адвокатом або іншим законним представником, без присутності сторонніх осіб згідно з правилами внутрішнього розпорядку психіатричного закладу	17.	Психіатричну допомогу, яка відповідатиме культурним традиціям пацієнта

№ з/п	Національне законодавство	№ з/п	Міжнародні стандарти
18.	Повідомлення будь-якої особи за своїм вибором про надання їм психіатричної допомоги	18.	Отримання медичної та соціальної допомоги, яка відповідає потребам здоров'я пацієнта
19.	Забезпечення таємниці листування при відправці та отриманні будь-якої кореспонденції	19.	Захист від шкоди, включаючи необґрунтоване лікування, погане ставлення з боку пацієнтів, персоналу та інших осіб чи інших дій, які призводять до психічних травм чи фізичного дискомфорту
20.	Доступ до засобів масової інформації	20.	Лікування відповідно до індивідуально розробленого плану, який повинен обговорюватись із пацієнтом, регулярно переглядатись та за необхідності змінюватись
21.	Дозвілля, заняття творчою діяльністю	21.	Отримання психіатричної допомоги, яка відповідатиме етичним стандартам
22.	Відправлення релігійних обрядів, додержання релігійних канонів	22.	Заборону використання щодо себе медикаментозного лікування як покарання чи в інтересах інших осіб
23.	Звернення безпосередньо до керівника або завідуючого відділенням психіатричного закладу з питань надання психіатричної допомоги, виписки з психіатричного закладу та додержання прав, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу»	23.	Отримання інформації про свої права в доступній формі відразу після госпіталізації, яка міститиме роз'яснення цих прав та способи їх реалізації
24.	Допомогу по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню або пенсію згідно з законодавством	24.	Залишення психіатричного закладу в будь-який час, у разі надання психіатричної допомоги в добровільному порядку

* Права, закріплені в пунктах 17–27 таблиці, в якій висвітлено права за національним законодавством, передбачають додаткові можливості осіб, які перебувають на лікуванні у психіатричному закладі.

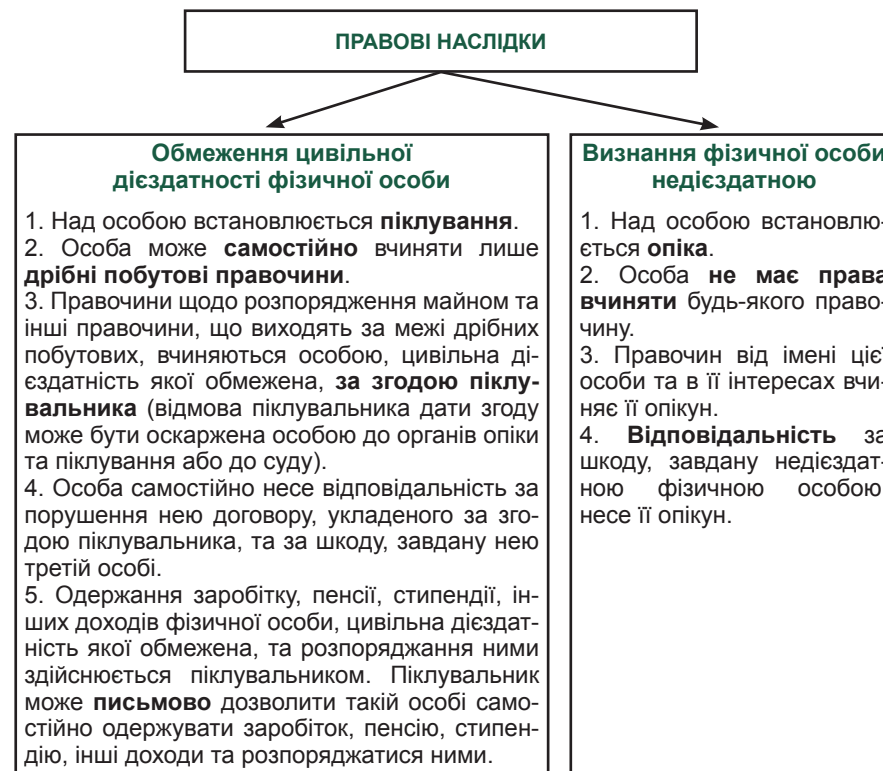
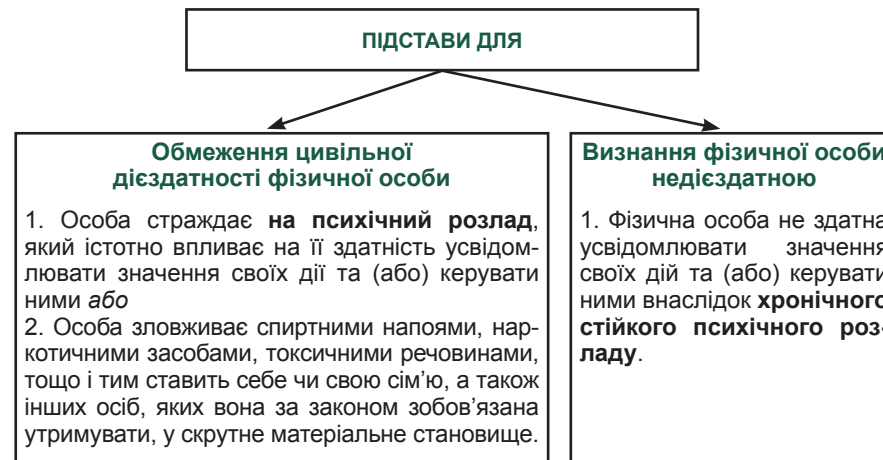
№ з/п	Національне законодавство	№ з/п	Міжнародні стандарти
25.	<i>Відвідування наодинці</i>	25.	Оскарження рішення про свою госпіталізацію чи утримання у психіатричному закладі в судовому порядку
26.	<i>Придбання і використання предметів повсякденного вжитку</i>	26.	Достатній життєвий рівень та соціальний захист
27.	<i>Перебування на самоті</i>	27.	Працю на рівні з іншими громадянами
		28.	Найбільш досяжний рівень здоров'я без дискримінації

ДІЄДАТНІСТЬ: ПІДСТАВИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ОБМЕЖЕННЯ ДІЄДАТНОСТІ

Дієдатність – це

- *здатність фізичної особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати та,*
- *здатність фізичної особи створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та,*
- *здатність фізичної особи нести відповідальність у разі невиконання взятих на себе обов'язків.*

Цивільну дієдатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними.

ПОНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Цивільна дієздатність якої була обмежена

Підстави:

1. Видужання фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, або таке поліпшення її психічного стану, за якого відновлено у повному обсязі її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.
2. Припинення фізичною особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо.

Скасування рішення суду про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, здійснюється **за рішенням суду за заявою самої фізичної особи, її піклувальника, членів сім'ї або органу опіки та піклування.**

Яка була визнана недієздатною

Підстави:

1. Видужання або значне поліпшення психічного стану фізичної особи, внаслідок чого у неї з'явилася здатність усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними.

Скасування рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною, в разі її видужання або значного поліпшення її психічного стану здійснюється **за рішенням суду на підставі відповідного висновку судово-психіатричної експертизи за заявою опікуна, органу опіки та піклування.**

ЗАГАЛЬНЕ ПРАВИЛО: цивільна дієздатність фізичної особи є обмеженою або особа визнається недієздатною з моменту набрання законної сили рішенням суду про це.

Приклад порушення права

Громадянин А. у 2011 р. продав належний йому транспортний засіб марки ВАЗ 2109 гр. В. за ціною, набагато нижчою від ринкової. Факт укладення відповідного договору купівлі-продажу цього транспортно-го засобу гр. А. приховав від своєї дружини та родичів, а гроші від про-

дажу машини витратив. Через декілька тижнів після цього дружина гр. А., яка на момент продажу автомобіля перебувала у закордонному відрядженні, дізналась про те, що транспортний засіб був проданий. Окрім того, дружина гр. А. помітила різке погіршення психічного стану свого чоловіка – гр. А, адже той абсолютно не усвідомлював значення своїх дій і не міг керувати ними, через що у неї виникли підозри щодо того, що на момент укладення договору чоловік міг також не усвідомлювати значення своїх дій. Чи може бути особа визнана судом недієздатною ретроспективно (тобто, чи може суд ухвалити рішення про визнання особи недієздатною, у якому визначити день, з якого ця особа визнається недієздатною)?

Так. Чинне законодавство України передбачає, що, у тих випадках, коли від часу виникнення недієздатності залежить визнання недійсним шлюбу, договору або іншого правочину, то суд з урахуванням висновку судово-психіатричної експертизи та інших доказів щодо психічного стану особи може визначити у своєму рішенні день, з якого особа визнається недієздатною (ч. 2. ст. 40 ЦК України).

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ ПРО СТАН ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ТА НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ

- Цивільний кодекс України [ст. 285]
- Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. [ст. 8, 16, 17, 18, 19]
- Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [ст. 39]
- Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р. [ст. 26]

Особа при наданні їй психіатричної допомоги, або її законний представник мають право на:

1) ознайомлення з історією хвороби та іншими документами щодо надання особі психіатричної допомоги;

2) на отримання у письмовому вигляді будь-яких рішень щодо надання особі психіатричної допомоги.

Лікар-психіатр зобов'язаний пояснити особі, якій надається психіатрична допомога:

- інформацію про стан її психічного здоров'я;
- прогноз можливого розвитку захворювання;
- про застосування методів діагностики та лікування;
- альтернативні методи лікування;
- можливий ризик і побічні ефекти;
- умови, порядок і тривалість надання психіатричної допомоги;
- права особи та передбачені Законом України «Про психіатричну допомогу» можливі обмеження цих прав при наданні психіатричної допомоги.

Пам'ятайте

1. Вказану інформацію лікар-психіатр повинен надати **в доступній для Вас чи Вашого законного представника формі та з урахуванням Вашого психічного стану.**

2. Питання про доступність тієї чи іншої форми надання інформації вирішуєте саме Ви. Якщо Вам складно сприймати інформацію в усній формі чи така інформація є для Вас незрозумілою, ставте уточнюючі запитання, перепитуйте, просіть, щоб Вам надали роз'яснення.

3. Якщо Ви краще сприймаєте інформацію, викладену в письмовій формі, то вимагайте, щоб лікар-психіатр надав Вам її у письмовій формі. Перевага письмової форми викладу інформації полягає також у тому, що документи, які містять цю інформацію, можуть потенційно бути використані Вами в судовому процесі як доказ.

4. Право на одержання зазначеної інформації щодо неповнолітнього віком до 15 років та особи, визнаної у встановленому законом порядку недеєздатною, мають їх законні представники.

5. Право на отримання копії медичних документів:

Рішення Європейського суду з прав людини у справі «К.Х. та інші проти Словаччини» від 28 квітня 2009 р.:

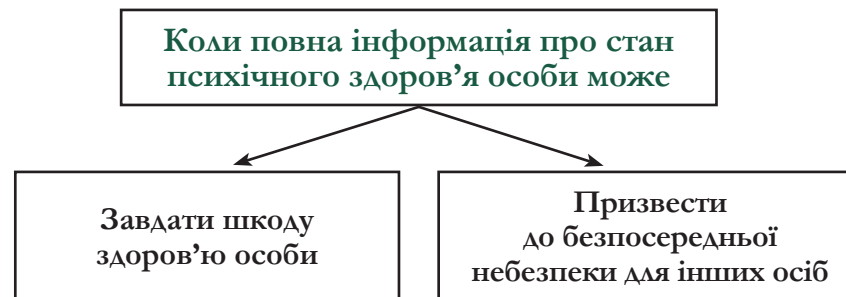
«Пам'ятаючи про те, що здійснення права, гарантованого статтею 8 Конвенції, щодо поваги до приватного та сімейного життя повинно бути практичним та ефективним, суд дотримується позиції, що позитивний обов'язок держави, щодо забезпечення цього права, особливо у справах аналогічних цій, де йде мова про персональні дані, повинен бути розширеним для того, щоб забезпечити можливість виготовлення копій документів, які містять дані про особу.

У цій справі заявниці отримали судовий наказ, який давав їм змогу ознайомитись із їхньою медичною документацією у повному обсязі, проте їм не дозволили зробити копії цих документів відповідно до вимог Закону «Про охорону здоров'я» від 1994 р.

Отже, позитивного обов'язку щодо забезпечення ефективної поваги до особистого та сімейного життя не було виконано, а відтак, мало місце порушення статті 8 Конвенції».

Коли право на отримання Вами чи Вашим законним представником відповідної інформації може бути обмежене

(йдеться про обставини, за яких запитувана Вами інформація може надаватись Вам не в повному обсязі)

Якщо ці обставини будуть встановлені, то лікар-психіатр або комісія лікарів-психіатрів інформує законного представника особи (надає відповідну інформацію не особі, яка страждає на психічний розлад, а її законному представнику), враховуючи особисті інтереси особи, якій надається психіатрична допомога. Про надану інформацію або її обмеження робиться запис у медичній документації.

Як реалізувати право інформацію

Для отримання необхідної інформації Ви або Ваш законний представник звертаєтесь із **запитом щодо доступу до персональних даних** (далі – Запит) до відповідного психіатричного закладу, який є володільцем цих відомостей (тобто це заклад, у якому зберігається необхідна Вам інформація).

Запит повинен містити такі відомості:

- прізвище, ім'я та по батькові, місце проживання (місце перебування) і реквізити документа, що посвідчує фізичну особу, яка подає запит (для фізичної особи – заявника);
- найменування, місцезнаходження юридичної особи, яка подає запит, посада, прізвище, ім'я та по батькові особи, яка засвідчує запит; підтвердження того, що зміст запиту відповідає повноваженням юридичної особи (для юридичної особи – заявника);
- прізвище, ім'я та по батькові, а також інші відомості, що дають змогу ідентифікувати фізичну особу, стосовно якої робиться запит;
- відомості про базу персональних даних, стосовно якої подається запит, чи відомості про володільця або розпорядника персональних даних;
- перелік персональних даних, що запитуються;
- мета та/або правові підстави для запиту.

Пам'ятайте

1. Строк вивчення запиту стосовно його задоволення не може перевищувати **10** робочих днів з дня його надходження.

Протягом цього строку володільць бази персональних даних доводить до відома особи, яка подає запит, що запит буде задоволено або відповідні персональні дані не підлягають наданню, із зазначенням підстави, визначеної у відповідному нормативно-правовому акті.

2. Запит задовольняється протягом **30** календарних днів з дня його надходження, якщо інше не передбачено законом.

3. Право на доступ до персональних даних доцільно реалізовувати, зокрема, шляхом отримання копій необхідних Вам документів. Вимогу про надання **копій** документів зазначайте у своєму запиті.

4. Якщо за певною інформацією звертаєтесь Ви особисто, а не Ваш законний представник чи інша уповноважена на це особа, то мету запиту можна не зазначати, крім випадків, коли така вимога визначена законом обов'язковою.

5. Якщо Ви особисто звертаєтесь із запитом щодо доступу до власних персональних даних, то надання такого доступу **є безоплатним**. Принцип безоплатності стосується і випадків отримання копій необхідних Вам документів.

6. Доступ інших суб'єктів, у тому числі Ваших законних представників, до Ваших персональних даних **може бути платним** у разі дотримання умов, визначених Законом України «Про захист персональних даних». Оплаті підлягає робота, пов'язана з обробкою персональних даних, а також робота з консультування та організації доступу до відповідних даних.

7. Відстрочення доступу суб'єкта персональних даних **до своїх персональних даних не допускається**.

8. Відстрочення доступу до персональних даних **третьох осіб** допускається у разі, якщо необхідні відомості **не можуть бути надані протягом 30 календарних днів з дня надходження запиту**. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у запиті, не може перевищувати **45** календарних днів.

9. Відмова в доступі до персональних даних допускається лише тоді, коли доступ до них **заборонений**, згідно з законом.

Про відмову в задоволенні Запиту Вас мають повідомити в письмовій формі. Повідомлення повинно, зокрема, містити такі відомості:

- *прізвище, ім'я, по батькові посадової особи, яка відмовляє у доступі;*
- *дата відправлення повідомлення;*
- *причина відмови.*

Якщо за результатами розгляду Вашого Запиту ухвалено рішення про відстрочення доступу до персональних даних або відмову в доступі, ви маєте право оскаржити це рішення до суду.

Зразок

Запиту щодо доступу до персональних даних

Л. міський психоневрологічний диспансер

Адреса: 70000, м. Л., вул. К., 30

Іванова Івана Івановича

Адреса: 79000, м. Л., вул. С., 5

ЗАПИТ

щодо доступу до персональних даних

На підставі п. 1 ст. 285 Цивільного кодексу України, ч. 2 ст. 26 Закону України «Про психіатричну допомогу» (особа при наданні їй психіатричної допомоги або її законний представник має право на ознайомлення з історією хвороби та іншими документами, а також на отримання у письмовому вигляді будь-яких рішень щодо надання їй психіатричної допомоги.), ст. 2, 8, 16 Закону України «Про захист персональних даних», –

ПРОШУ

1. Надати для ознайомлення копію медичної карти стаціонарного хворого № ___ Іванова І.І. у строк та в обсязі, що передбачені вказаними нормативно-правовими актами.

Додаток:

1. Копія паспорта

06.11.2012 р.

Іванов І.І.

ПРАВО НА ТАЄМНИЦЮ ПРО СТАН ЗДОРОВ'Я

- Цивільний кодекс України [ст. 286]
- Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [ст. 39-1]
- Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р. [ст. 6]

Приклад порушення

Директор ТзОВ «Х» Іванов І.І., приймаючи на роботу Петрова А.А. на посаду продавця – консультанта відділу кондитерських виробів, повідомив останнього про те, що питання про його працевлаштування буде вирішено, щойно Іванов І.І. отримає позитивну відповідь від психіатричного закладу за місцем проживання Петрова А.А. про те, що він не перебуває під наглядом у цьому психіатричному закладі. Наступного дня Іванов І.І. звернувся з відповідним запитом до вказаного психіатричного закладу. Через 10 днів на адресу ТзОВ «Х» надійшов лист-відповідь від психіатричного закладу, в якому йшлося про те, що Петров А.А. вже впродовж 6 місяців перебуває під консультативним психіатричним наглядом, оскільки страждає на «біполярний афективний розлад». Отримавши цю інформацію, Іванов І.І. надіслав Петрову А.А. листа з відмовою у прийнятті на роботу, мотивованою з тим, що він перебуває під консультативним наглядом у психіатричному закладі, а це не сумісне з роботою на посаді продавця-консультанта у ТзОВ «Х».

Забороняється:

- 1) **вимагати та надавати** за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз і методи лікування пацієнта;
- 2) **вимагати** відомості про **стан психічного здоров'я** особи та про надання їй психіатричної допомоги, за винятком випадків, передбачених чинним законодавством України.

Пам'ятайте

1. **Медичні працівники**, інші фахівці, які беруть участь у наданні психіатричної допомоги, та **особи, яким у зв'язку з навчанням** або виконанням професійних, службових, громадських чи інших обов'язків **стало відомо про:**

- наявність у особи психічного розладу;
- факти звернення за психіатричною допомогою та лікування у психіатричному закладі;
- перебування у психоневрологічних закладах для соціального захисту або спеціального навчання;
- інші відомості про стан психічного здоров'я особи, її приватне життя

не можуть розголошувати ці відомості, крім таких випадків:

1) за усвідомленою згодою особи або її законного представника відомості про стан психічного здоров'я цієї особи та надання їй психіатричної допомоги можуть передаватися іншим особам лише в інтересах особи, яка страждає на психічний розлад, для проведення обстеження та лікування чи захисту її прав і законних інтересів, для здійснення наукових досліджень, публікацій у науковій літературі, використання у навчальному процесі;

2) без згоди особи, або без згоди її законного представника допускається передання відомостей про стан психічного здоров'я особи та надання їй психіатричної допомоги для:

- організації надання особі, яка страждає на тяжкий психічний розлад, психіатричної допомоги;
- провадження дізнання, попереднього слідства або судового розгляду за письмовим запитом особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора та суду;

3) у листку непрацездатності, що видається особі, яка страждає на психічний розлад, діагноз психічного розладу вписується **за згодою цієї особи**, а у разі її незгоди – лише причина непрацездатності (захворювання, травма чи інша причина).

Приклад порушення права

Школярі, повертаючись зі школи, побачили в парку гр. А., який страждає на тяжке психічне захворювання (яскраво виражені ознаки психічного захворювання), і таємно сфотографували його. Згодом ці фотографії були розміщені на сторінці одного зі школярів у соцмережі.

Пам'ятайте

1. Забороняється без згоди особи або без згоди її законного представника та лікаря-психіатра, який надає психіатричну допомогу:

- публічно демонструвати особу, яка страждає на психічний розлад;
- фотографувати особу, яка страждає на психічний розлад;
- робити кінозйомку, відеозапис, звукозапис цієї особи;
- прослуховувати співбесіди особи з медичними працівниками чи іншими фахівцями при наданні їй психіатричної допомоги.

2. Знімання фізичної особи фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку, в тому числі таємне, без згоди особи може бути проведено лише у випадках, встановлених законом.

3. Відтак, Ви або Ваш законний представник маєте право вимагати припинення знімання Вас на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку, а також вимагати припинення публічного показу, відтворення, розповсюдження цих матеріалів.

ПРАВО НА ОТРИМАННЯ ЩОМІСЯЧНОЇ ГРОШОВОЇ ДОПОМОГИ

- Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р. [ст. 5]
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про надання щомісячної грошової допомоги особі, яка проживає разом з інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу, який за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за ним» від 02.08.2000 р. № 192 [пп. 2, 3, 4, 7, 8, 9, 12]

Хто має право на отримання допомоги

Допомога на догляд надається дієздатній особі, яка зареєстрована або постійно проживає на одній житловій площі з інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу, який за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, і здійснює догляд за ним.

У якому розмірі надається допомога

Розмір допомоги на догляд розраховується як різниця між трьома прожитковими мінімумами на кожного члена сім'ї та середньомісячним сукупним доходом сім'ї за попередні шість місяців, але не може бути більше, ніж мінімальна заробітна плата (розмір мінімальної заробітної плати визначається Законом України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік).

Приклад порушення права

У липні до управління праці та соціального захисту населення Д. районної державної адміністрації звернулась жінка за призначенням допомоги на догляд. Її сім'я складається з батьків та сина, інваліда II групи внаслідок психічного розладу.

Дохід сім'ї за попередні 6 місяців (тобто з 01.01.2012 р. до 30.06.2012 р.):

- пенсія матері – 16000 грн;
- заробітна плата батька – 21000 грн;
- пенсія сина – 9000 грн.

Розрахунок допомоги на догляд:

Сукупний дохід сім'ї становить: $16000 + 21000 + 9000 = 46000$ грн.

Середньомісячний сукупний дохід сім'ї за попередні 6 місяців становить: 46000 грн : 6 міс. = 7666 грн.

Прожитковий мінімум для членів сім'ї станом на липень 2012 р.:

- для матері – 844 грн як непрацездатній особі,
- для батька – 1102 грн як працездатній особі,
- для сина – 844 грн як непрацездатній особі.

Три прожиткових мінімуму на кожного члена сім'ї:

– для матері – 844 грн $\times 3 = 2532$ грн;

– для батька – 1102 грн $\times 3 = 3306$ грн;

– для доньки – 844 грн $\times 3 = 2532$ грн.

Розмір допомоги на догляд:

$(2532 + 3306 + 2532) - 8000 = 8310 - 7666 = 644$ грн.

Отже, розмір призначеної допомоги на догляд становитиме 644 грн.

Хто здійснює виплату допомоги

Призначають і виплачують допомогу на догляд **органи праці та соціального захисту населення**.

У сільській місцевості заяви з документами, необхідними для призначення допомоги на догляд, приймають **уповноважені особи, визначені виконавчими комітетами селищних і сільських рад, і передаються відповідним органам праці та соціального захисту населення**.

Які документи необхідно подати для призначення грошової допомоги на догляд

- 1) заяву;
- 2) документ, що посвідчує особу;
- 3) довідку про склад сім'ї із зазначенням прізвищ, імен і по батькові, родинних зв'язків членів сім'ї;
- 4) довідку про доходи кожного члена сім'ї;
- 5) висновок лікарської комісії медичного закладу про необхідність постійного стороннього догляду за інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу;
- 6) довідку про наявність і розміри земельних ділянок, виділених для особистого підсобного господарства, городництва, сінокошіння, випасання худоби, та земельної частки, виділеної унаслідок розпаювання землі.

Якщо дієздатна особа постійно проживає на одній житловій площі за місцем реєстрації (проживання) інваліда I чи II групи внаслідок психічного розладу, **але зареєстрована в іншому місці**, подається довідка, видана органом праці та соціального захисту населення за місцем реєстрації дієздатної особи, про те, що вона не перебуває на обліку як одержувач і не одержує щомісячну грошову допомогу на догляд за місцем реєстрації.

Форму заяви затверджує Міністерство соціальної політики України, а форму висновку про необхідність постійного стороннього догляду за інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу – Міністерство охорони здоров'я України спільно з Міністерством соціальної політики України.

Який порядок призначення та виплати допомоги

1. Допомога на догляд призначається **з місяця звернення за допомогою**, якщо протягом місяця подані всі необхідні документи.
2. Рішення про призначення допомоги на догляд або про відмову в її наданні ухвалює орган праці та соціального захисту населення **протягом 10 днів з дня подання необхідних документів**.

3. Рішення органу праці та соціального захисту населення про відмову у призначенні допомоги на догляд може бути оскаржене **до органу виконавчої влади вищого рівня або до суду**.

4. Виплата допомоги на догляд провадиться **через поштові відділення зв'язку** за місцем проживання особи, яка одержує зазначену допомогу, **або через установу банку**, шляхом переказування коштів на особовий рахунок цієї особи за її заявою.

5. Допомога на догляд призначається на **6 місяців** і виплачується **щомісяця**.

Якщо особа, яка здійснює догляд за інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу, є непрацюючим пенсіонером, допомога на догляд призначається їй на 12 місяців на підставі заяви та копії трудової книжки.

Як продовжити виплати грошової допомоги на наступний строк

Для продовження виплати допомоги на догляд на наступний строк треба подати документи, які подавались для призначення допомоги вперше, **крім** висновку лікарської комісії медичного закладу про необхідність постійного стороннього догляду за інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу.

Зазначені документи необхідно подати до органу праці та соціального захисту населення **до закінчення строку, на який видано висновок лікарської комісії**.

За яких підстав виплата допомоги припиняється

Виплата допомоги **припиняється** за таких підстав:

- сталися зміни у складі сім'ї у зв'язку зі смертю або зміною місця проживання інваліда I чи II групи внаслідок психічного розладу;
- закінчився строк установлення інвалідності I чи II групи і протягом місяця не підтверджено встановлення групи інвалідності, яка дає право на призначення допомоги на догляд;

- інвалід I чи II групи внаслідок психічного розладу перебуває на повному державному утриманні або стаціонарному лікуванні впродовж повного календарного місяця.

Про виникнення обставин, внаслідок яких припиняється виплата допомоги на догляд, особи, яким надається допомога, **зобов'язані повідомити органи, що провадять її виплату.**

Виплата допомоги припиняється з місяця, що настає за тим, у якому сталися зміни.

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПСИХІАТРИЧНОГО ОГЛЯДУ

- Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р. [ст. 11]

Для чого проводиться психіатричний огляд

Психіатричний огляд провадиться з метою з'ясування:

- наявності чи відсутності в особи психічного розладу;
- потреби в наданні їй психіатричної допомоги;
- для вирішення питання про вид такої допомоги та порядок її надання.

Загальні правила психіатричного огляду

Психіатричний огляд провадить лікар-психіатр **на прохання або за усвідомленої згоди особи:**

- щодо **особи віком до 14 років** (малолітньої особи) – на прохання або за згодою її батьків чи іншого законного представника;
- щодо особи, визнаної **у встановленому законом порядку недієздатною**, – на прохання або за згодою її опікуна;

- **за рішенням (згодою) органів опіки та піклування** у разі незгоди одного із батьків чи відсутності батьків або іншого законного представника, яке може бути оскаржено до суду.

Коли психіатричний огляд можливий без усвідомленої згоди особи або без згоди її законного представника

Такий огляд може бути проведено у випадку коли, **одержані відомості** дають достатні підстави для обґрунтованого припущення про наявність в особи **тяжкого психічного розладу**, внаслідок чого вона:

- вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що становлять собою безпосередню небезпеку для неї чи оточення, або
- неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність, або
- завдасть значної шкоди своєму здоров'ю у зв'язку з погіршенням психічного стану в разі ненадання їй психіатричної допомоги.

Яким є порядок ухвалення рішення про необхідність психіатричного огляду особи без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника

Загальний порядок

1. Звернення із заявою до лікаря-психіатра про проведення психіатричного огляду особи.

Хто може звернутись?

Звернутись мають право:

- родичі особи, яка підлягає психіатричному огляду;
- лікар, будь-якої медичної спеціальності;
- інші особи.

ВИМОГИ ДО ЗАЯВИ:

- письмова форма;
- повинна містити відомості, що обґрунтовують необхідність психіатричного огляду;
- повинна містити відомості про відмову особи чи її законного представника від звернення до лікаря-психіатра.

2. У разі встановлення обґрунтованості заяви про психіатричний огляд особи без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника, **лікар-психіатр направляє до суду за місцем проживання цієї особи заяву про проведення психіатричного огляду особи в примусовому порядку.** До заяви додається **висновок** лікаря-психіатра, який містить обґрунтування необхідності проведення такого огляду, та інші матеріали.

3. **Ухвалення судом рішення** про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку.

3.1. Справа про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку вирішується у порядку **окремого провадження відповідно до правил, встановлених главою 10 ЦПК України.**

3.2. Із заявою про необхідність психіатричного огляду особи у примусовому порядку до суду, відповідно до вимог Закону «Про психіатричну допомогу», **звертається лікар-психіатр.**

3.3. Заяву про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку лікар-психіатр подає до суду **за місцем проживання особи щодо якої вирішується питання про проведення психіатричного огляду.**

3.4. Заяву про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку суд розглядає у **триденний строк** з дня надходження такої заяви до суду.

3.5. Справа за заявою про проведення психіатричного огляду особи розглядає суд в присутності особи, щодо якої вирішується питання про проведення щодо неї психіатричного огляду у примусовому порядку, за обов'язкової участі прокурора, лікаря-психіатра та законного представника цієї особи.

3.6. Рішення суду про необхідність психіатричного огляду особи у примусовому порядку може бути оскаржене в апеляційному порядку **протягом 10 днів** з моменту його проголошення.

Спеціальний порядок

1. **Наявність невідкладного випадку** + одержання лікарем-психіатром **відомостей, які є достатніми підставами для обґрунтованого припущення про наявність в особи тяжкого психічного розладу**, внаслідок чого особа:

- вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що становлять безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, або
- неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність.

2. У таких випадках **заява** про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку **може бути усною.**

3. Рішення про проведення психіатричного огляду особи без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника ухвалює **лікар-психіатр самостійно.**

4. За таких обставин психіатричний огляд особи проводить лікар-психіатр **негайно.**

Пам'ятайте

1. Законодавство не містить навіть приблизного переліку невідкладних випадків, відтак, це питання у кожному конкретному випадку вирішуватиме лікар-психіатр, виходячи з обставин.

2. Перед проведенням щодо Вас психіатричного огляду у примусовому порядку, Ви або Ваш законний представник маєте право вимагати від лікаря-психіатра:

- 2.1. Відрекомендуватися як лікар-психіатр.
- 2.2. Назвати своє прізвище.
- 2.3. Викласти мету огляду.

3. **Дані психіатричного огляду** з висновком про стан психічного здоров'я особи, а також причини звернення до лікаря-психіатра та ме-

дичні рекомендації фіксуються у медичній документації. Із цією документацією Ви або Ваш законний представник маєте право ознайомитись, користуючись своїм правом на інформацію.

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ АМБУЛАТОРНОЇ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ

- Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р. [ст. 12]
- Інструкція з організації диспансерного та консультативного нагляду осіб, які страждають на психічні розлади, при наданні амбулаторної психіатричної допомоги, затверджена наказом МОЗ України від 22.01.2007 р. № 20

Загальні правила надання амбулаторної психіатричної допомоги

Амбулаторну психіатричну допомогу надає лікар-психіатр:

- на прохання або за усвідомленої згоди особи;
- щодо особи віком до 14 років (малолітньої особи) – на прохання або за згодою її батьків чи іншого законного представника;
- щодо особи, визнаної у встановленому законом порядку недієздатною, – на прохання або за згодою її опікуна.

У разі незгоди одного із батьків чи відсутності батьків або іншого законного представника амбулаторна психіатрична допомога неповнолітньому надається на підставі рішення (згоди) органів опіки та піклування, яке може бути оскаржено до суду.

Чи здійснюється облік осіб, які страждають на психічні розлади

Пам'ятайте

1. У чинному законодавстві України, яке регламентує порядок надання психіатричної допомоги, термін, «облік» не вживається. Відтак, такі словосполучення, як «поставити на психіатричний облік», «зняти з психіатричного обліку», є неактуальними, адже законодавство, яке оперувало подібними термінами, вже втратило чинність.

2. В основу організації амбулаторної психіатричної допомоги особам, які страждають на психічні розлади (дорослим та дітям), покладено диспансерний метод надання медичної допомоги.

3. Вибір форми диспансеризації – диспансерний нагляд чи консультативний нагляд – належить до компетенції лікаря-психіатра (комісії лікарів-психіатрів) і встановлюється залежно від форми та характеру перебігу наявного психічного розладу.

4. Інформація про перебування особи під диспансерним чи консультативним наглядом є конфіденційною.

Диспансерний нагляд	Консультативний нагляд
Диспансерному нагляду підлягають особи, які страждають на психічні розлади та у зв'язку з формою та характером перебігу наявного розладу потребують систематичного спостереження за їх психічним станом лікаря-	Консультативний нагляд за особою, яка страждає на психічний розлад, установлюється з метою систематичного спостереження за перебігом психічного розладу, проведення відповідних діагностичних лікувальних,

психіатра (або інших фахівців психіатричного закладу) для здійснення відповідних своєчасних профілактичних, діагностичних, лікувальних і реабілітаційних заходів.	реабілітаційних та медико-соціальних заходів у разі, якщо форма та характер перебігу психічного розладу не потребують установа за особою диспансерного нагляду або відсутня усвідомлена згода особи чи її законного представника на проведення диспансерного нагляду, а підстав для надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку немає.
При здійсненні диспансерного нагляду на кожну особу заповнюється та ведеться Контрольна карта диспансерного нагляду за хворим на розлади психіки та особою, яка має розлади психіки внаслідок вживання психоактивних речовин, відповідно до форми № 030-1/о	Термін перебування особи в групі консультативного нагляду визначає лікар-психіатр (комісія лікарів-психіатрів) залежно від форми та характеру перебігу психічного розладу, динаміки психічного стану та рівня соціальної адаптації.
Припинення диспансерного нагляду Підстава – рішення лікаря-психіатра (комісії лікарів-психіатрів) Умови: – одужання особи; – така зміна стану її психічного здоров'я, що не потребує систематичного спостереження лікаря-психіатра (інших фахівців психіатричного закладу);	Рішення лікаря-психіатра чи комісії лікарів-психіатрів про встановлення консультативного нагляду за особою, яка страждає на психічний розлад, з відповідним обґрунтуванням вноситься до медичної карти амбулаторного хворого (форма № 25/о). Контрольна карта диспансерного нагляду за хворим на розлади психіки за формою № 030-1/о не ведеться.
– зміна місця постійної реєстрації особи чи її смерті; – прийняття судом рішення про відмову в продовженні надання особі (у тому числі неповнолітній особі віком до 15 років) амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку, якщо вона сама чи її законний представник не згодні з продовженням диспансерного нагляду; – відмова особи чи її законного представника від продовження диспансерного нагляду та відсутність підстав для надання психіатричної допомоги в примусовому порядку.	Припинення консультативного нагляду Підстава – рішення лікаря-психіатра (комісії лікарів-психіатрів). Умови: – одужання особи; – відсутність повторних звернень за амбулаторною або стаціонарною психіатричною допомогою впродовж 3 років, окрім осіб, які є інвалідами у зв'язку з наявним психічним розладом; – зміна місця постійного проживання (реєстрації) особи чи смерті.

Медична документація особи передається до групи консультативного нагляду або до архіву	Медична карта амбулаторного хворого (форма № 025/о) особи передається до архіву
На всіх осіб, стосовно яких припинено диспансерний психоневрологічний (наркологічний) нагляд, заповнюється “Статистичний талон на хворого, який знятий з диспансерного нагляду психоневрологічного, наркологічного закладу” (форма № 030-2/о) Статистичний талон є формалізованим документом і після його заповнення пересилається щомісячно в інформаційно-аналітичний відділ обласного (міського) психоневрологічного (наркологічного) закладу.	Після проведення психіатричного огляду особи лікар-психіатр на її прохання або за її усвідомленої згоди у будь-якому лікувально-профілактичному закладі чи вдома та в разі встановлення діагнозу психічного розладу може дійти висновку про відсутність потреби в наданні особи амбулаторної психіатричної допомоги. Дані такого огляду фіксуються в медичній карті амбулаторного хворого (форма № 025/о), а особа зараховується до групи консультативного нагляду. За відсутності повторних звернень особи за психіатричною допомогою впродовж року медична карта (форма № 025/о) передається до архіву.

У яких випадках амбулаторна психіатрична допомога надається без згоди особи або її законного представника

Умова: встановлення в особи тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона завдасть значної шкоди своєму здоров'ю у зв'язку з погіршенням психічного стану в разі ненадання їй психіатричної допомоги.

Амбулаторна психіатрична допомога особі без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника надається у примусовому порядку **виключно за рішенням суду;**

Питання про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку вирішує **суд за місцем проживання особи.** Заяву про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку надсилає до суду **лікар-психіатр. До заяви додається** висновок лікаря-психіатра, який містить обґрунтування необхідності надання особі такої допомоги.

Пам'ятайте

Особа, якій надається амбулаторна психіатрична допомога в примусовому порядку, повинна оглядатися лікарем-психіатром *не рідше одного разу на місяць*, а комісією лікарів-психіатрів – *не рідше одного разу на 6 місяців* для вирішення питання про продовження чи припинення надання їй такої допомоги.

Які строки надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку

1. Мінімальний строк надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку становить **6 місяців**.

2. За необхідності продовження надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку понад 6 місяців лікар-психіатр повинен надіслати до суду за місцем проживання особи заяву з висновком комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування необхідності продовження надання особі такої допомоги.

3. Кожного наступного разу надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку продовжується на строк, який **не може перевищувати 6 місяців**.

4. Особу, якій надається амбулаторна психіатрична допомога в примусовому порядку, повинен оглядати лікар-психіатр **не рідше одного разу на місяць**, а комісія лікарів-психіатрів – **не рідше одного разу на 6 місяців** для вирішення питання про продовження чи припинення надання їй такої допомоги.

ГОСПІТАЛІЗАЦІЯ ДО ПСИХІАТРИЧНОГО ЗАКЛАДУ

- Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р. [ст. 13, 14, 15, 16, 17]

Добровільна госпіталізація до психіатричного закладу

Особа госпіталізується до психіатричного закладу добровільно:

1. На її прохання або за її усвідомленої згоди.
2. На прохання або за згодою батьків чи іншого законного представника особи віком до 14 років (малолітньої особи).
3. На прохання або за згодою опікуна особи, визнаної у встановленому законом порядку недієздатною.
4. У разі **незгоди** одного із батьків **або відсутності** батьків чи законного представника неповнолітнього госпіталізують до психіатричного закладу **за рішенням (згодою) органу опіки та піклування, яке може бути оскаржене до суду**.
5. Добровільна госпіталізація особи до психіатричного закладу здійснюється за рішенням лікаря-психіатра.

Госпіталізація до психіатричного закладу в примусовому порядку

Пам'ятайте

1. Підстави для госпіталізації до психіатричного закладу в примусовому порядку:

особа, яка страждає на психічний розлад, може бути госпіталізована до психіатричного закладу **без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника**.

Умови: 1) якщо її обстеження або лікування можливі лише в стаціонарних умовах та 2) при встановленні в особи тяжкого психічного розладу.

Підстави:

- вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що становлять безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих;
- неспроможна самотійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність.

2. Особа може бути госпіталізована до психіатричного закладу у примусовому порядку у випадках проведення експертизи стану психічного здоров'я, або застосування до особи, яка страждає на психічний розлад і вчинила суспільно-небезпечне діяння, примусового заходу ме-

дичного характеру на підставах та в порядку, передбаченому законодавством України.

3. Порядок госпіталізації:

3.1. За наявності умов для примусової госпіталізації особи, яка страждає на психічний розлад, **лікар-психіатр** у встановленому порядку **ухвалює відповідне рішення** про госпіталізацію такої особи до психіатричного закладу.

3.2. Особа, госпіталізована до психіатричного закладу за рішенням суду, підлягає обов'язковому, протягом 24 годин з часу госпіталізації, огляду комісією лікарів-психіатрів психіатричного закладу для **ухвалення рішення про доцільність госпіталізації**.

3.3. **Якщо госпіталізація** у примусовому порядку **визнана** комісією **недоцільною**, а саме особа не висловлює бажання залишитися у психіатричному закладі, **особу слід негайно виписати**.

3.4. Якщо госпіталізація у примусовому порядку визнана **доцільною**, то **представник психіатричного закладу**, в якому перебуває особа, **протягом 24 годин** надсилає **до суду за місцем знаходження психіатричного закладу заяву** про госпіталізацію особи до психіатричного закладу у примусовому порядку.

3.5. **До заяви**, в якій повинні бути викладені підстави для госпіталізації, **додається висновок комісії лікарів-психіатрів**, який містить обґрунтування необхідності такої госпіталізації.

3.6. Керівник психіатричного закладу зобов'язаний **негайно повідомити про госпіталізацію особи до психіатричного закладу в примусовому порядку членів її сім'ї, інших родичів або її законного представника. За відсутності відомостей про наявність членів сім'ї, інших родичів або законного представника в особи**, яку госпіталізовано, а також про їх місце проживання, про госпіталізацію **повідомляють в органи внутрішніх справ за місцем проживання цієї особи**.

Яким чином вирішується питання про продовження госпіталізації особи у примусовому порядку

1. Перебувати в психіатричному закладі в примусовому порядку особа може **лише протягом часу наявності підстав, за якими було проведено госпіталізацію**.

2. **Особу**, госпіталізовану до психіатричного закладу в примусовому порядку, **повинна оглядати комісія лікарів-психіатрів не рідше одного разу на місяць** з метою встановлення наявності підстав для продовження чи припинення такої госпіталізації.

3. Якщо постала необхідність продовження госпіталізації в примусовому порядку **понад 6 місяців, представник психіатричного закладу** повинен надіслати до суду за місцем знаходження психіатричного закладу **заяву про продовження такої госпіталізації**. До заяви додається **висновок комісії лікарів-психіатрів**, який містить обґрунтування необхідності продовження такої госпіталізації.

4. **Кожного наступного разу** госпіталізація особи в психіатричному закладі **продовжується на строк, який не може перевищувати 6 місяців**.

Який порядок виписки особи з психіатричного закладу

1. Виписка здійснюється у разі:

- завершення обстеження чи експертизи психічного стану особи;
- видужання особи;
- такої зміни стану психічного здоров'я особи, що не потребує подальшого лікування у стаціонарних умовах.

2. Виписка особи, добровільно госпіталізованої до психіатричного закладу, здійснюється: а) за **письмовою заявою цієї особи**; б) за **письмовою заявою її законного представника**; в) за **рішенням лікаря-психіатра**.

Пам'ятайте

Особі, госпіталізованій до психіатричного закладу добровільно, або її законному представнику може бути відмовлено у виписці цієї особи з психіатричного закладу, якщо комісія лікарів-психіатрів встановить підстави для госпіталізації в примусовому порядку.

3. Виписка особи, госпіталізованої до психіатричного закладу в примусовому порядку, здійснюється за **рішенням комісії лікарів-психіатрів** або за **рішенням суду** про відмову в продовженні такої госпіталізації.

4. Виписка особи, яка вчинила суспільно небезпечні діяння та щодо якої судом були застосовані примусові заходи медичного характеру, здійснюється за рішенням суду.

СПОСОБИ ПРИПИНЕННЯ НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ У ПРИМУСОВОМУ ПОРЯДКУ

- Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р. [ст. 19]
- Цивільний процесуальний кодекс України [ст. 292]
- Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» від 03.06.2005 р. № 7 [п. 26]

Спосіб 1

Подання заяви про припинення надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку

Заява особи або її законного представника про припинення надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку може бути по-

дана **через три місяці** з дня ухвалення рішення суду про надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку або її продовження, госпіталізацію у примусовому порядку, її продовження. При відмові в задоволенні заяви особа може повторно звернутися з подібною заявою **через 3 місяці** з моменту ухвалення рішення.

У заяві мають бути наведені обставини і докази, на яких ґрунтуються вимоги про припинення амбулаторної психіатричної допомоги чи госпіталізації до психіатричного закладу у примусовому порядку.

Пам'ятайте

Докази повинні підтверджувати факт одужання особи або такої зміни стану її психічного здоров'я, що не потребує надання психіатричної допомоги в примусовому порядку. Ними можуть слугувати висновки лікарів за результатами щомісячного огляду тощо.

Спосіб 2

Апеляційне оскарження рішення суду

Якщо у Вас є підстави вважати рішення суду про застосування примусового амбулаторного лікування або примусову госпіталізацію незаконним або необґрунтованим, Ви можете це рішення оскаржити.

«Звернути увагу судів на те, що надання в примусовому порядку невідкладної амбулаторної чи стаціонарної допомоги у психіатричних закладах охорони здоров'я особам, які мають психічні розлади, але не вчинили жодного суспільно небезпечного діяння, відповідальність за яке передбачена Кримінальним кодексом, за відсутності усвідомленої згоди таких осіб або згоди їхніх законних представників здійснюється на підставі ст. 12, 14 Закону України «Про психіатричну допомогу» за рішенням суду, яке постановлюється в порядку цивільного судочинства. На такі рішення може бути подано апеляції, касаційні скарги або подання у порядку, передбаченому Цивільним процесуальним кодексом України» [п. 26 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» від 03.06.2005 р. № 7].

Апеляційна скарга на рішення суду подається протягом **10 днів** з дня його проголошення. Апеляційна скарга подається у письмовій формі.

Приклад порушення права

1. У травні 2012 р. лікар-психіатр Чернівецької обласної психіатричної лікарні звернувся в суд з заявою про примусову госпіталізацію громадянки ОСОБА_1, у психіатричний стаціонар Чернівецької обласної психіатричної лікарні без її згоди. Рішенням Шевченківського районного суду м. Чернівці від 11 травня 2012 року заяву задоволено. На це рішення суду ОСОБА_1 подала апеляційну скаргу, в якій просила її скасувати та провадження у справі закрити, посилаючись на порушення норм матеріального та процесуального права. Колегія суддів судової палати у цивільних справах апеляційного суду Чернівецької області скасувала рішення Шевченківського районного суду м. Чернівці у зв'язку з тим, що заяву про госпіталізацію ОСОБА_1 до психіатричного закладу, всупереч ч. 4 ст. 280 ЦПК України, до суду подав **не психіатричний заклад, в якому перебувала особа, а лікар-психіатр**. Суд визнав, що за таких обставин заява про примусову госпіталізацію ОСОБА_1 без її згоди подана з порушенням вимог процесуального права, неналежним заявником, що призвело до неправильного вирішення справи, а тому, відповідно до ст. 309 ЦПК України, рішення суду першої інстанції підлягає скасуванню з ухваленням нового рішення про відмову в задоволенні заяви.

2. КЛПУ «Обласна психіатрична лікарня м. Слов'янська» звернулася до суду із заявою про госпіталізацію ОСОБА_1 у психіатричний стаціонар, як таку, що страждає на психічний розлад, через що є небезпечною для себе та оточення. Рішенням Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 20 грудня 2011 року заява задоволена. ОСОБА_1 госпіталізована до КЛПУ «Обласна психіатрична лікарня м. Слов'янська» у психіатричний стаціонар у примусовому порядку. Не погодившись з рішенням суду, ОСОБА_2, яка є опікуном недієздатної ОСОБА_1, звернулася із апеляційною скаргою, в якій просила рішення суду скасувати та відмовити у задоволенні заяви психіатричного закладу про примусову госпіталізацію. Рішенням Апеляційного суду апе-

ляційну скаргу задоволено, рішення Слов'янського міськрайонного суду Донецької області скасовано. Підставою для скасування рішення суду I інстанції послужувало неправильне застосування норм процесуального права, зокрема: до заяви про госпіталізацію особи до психіатричного закладу **не був доданий висновок комісії лікарів-психіатрів про необхідність госпіталізації, при вирішенні питання про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку ОСОБА_1 її опікун ОСОБА_2 не був поінформований про розгляд заяви, участі в судовому засіданні не брав**.

Пам'ятайте

На відміну від першого способу, в разі апеляційного оскарження рішення суду I інстанції про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку чи її продовження строки для припинення будуть стислими та становитимуть 10 днів з моменту проголошення рішення суду I інстанції.

ПРАВО НА ЗАХИСТ ПОРУШЕНИХ, ОСПОРЮВАНИХ АБО НЕВИЗНАНИХ ПРАВ

- Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р. [ст. 25, 31, 32]
- Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. [ст. 16, 17, 18]
- Закон України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 р. [ст. 19, 36-1]
- Цивільний процесуальний кодекс України [ст. 3]
- Наказ МОЗ України «Про затвердження положень та інструкцій щодо застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які страждають на психічні розлади» від 08.10.2001 р № 397 [п. 30, 31]
- Наказ МОЗ України «Про управління якістю медичної допомоги» від 24.02.2010 р. № 163

- Інструкція про порядок розгляду і вирішення звернень та особистого прийому в органах прокуратури України, затверджена наказом Генеральної прокуратури України від 21.06.2011 р. № 9-гн. (далі – Інструкція)

АДМІНІСТРАТИВНА ФОРМА ЗАХИСТУ

Звернення до адміністрації психіатричного закладу

1. Рішення, дії чи бездіяльність осіб, які порушують права, свободи та законні інтереси громадян при наданні їм психіатричної допомоги, можуть бути оскаржені до власника психіатричного закладу або власника психоневрологічного закладу для соціального захисту чи спеціального навчання, або уповноваженого ними органу (до адміністрації психіатричного закладу).

2. Скарги хворих на неправильне ставлення до них персоналу психіатричної лікарні повинен негайно перевірити завідувач відділення, а потім головний лікар або його заступник.

3. Усні, письмові заяви та скарги хворих, їхніх родичів або законних представників реєструються і розглядаються у порядку, передбаченому Законом України «Про звернення громадян».

Оскарження рішень, дій чи бездіяльності адміністрації психіатричного закладу

Пам'ятайте

1. Якщо звернення до адміністрації психіатричного закладу очікуваних результатів не дало, Ви можете звернутись зі скаргою до начальника управління охорони здоров'я (міського або обласного), у підпорядкуванні якого перебуває психіатричний заклад.

2. Строк розгляду скарги: не більше одного місяця від дня їх надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення, – невідкладно, але не пізніше 15 від дня їх отримання. Якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, керівник відповідного органу, підприємства, установи, організації або його заступник встановлюють термін, необхідний для його розгляду, про що повідомляють особі, яка подала звернення. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати 45 днів.

Що варто пам'ятати при оформленні звернення

- Громадяни мають право звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, об'єднань громадян, посадових осіб українською чи іншою мовою, прийнятною для сторін.
- Звернення адресуються органам державної влади і місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям об'єднанням громадян або посадовим особам, до повноважень яких належить вирішення порушених у зверненнях питань.
- У зверненні мають бути чітко зазначені Ваші прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання, викладені суть порушеного питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги.
- Звернення може бути усним (викладеним Вами і записаним посадовою особою на особистому прийомі) чи письмовим, надісланим поштою або переданим Вами до відповідного органу, установи особисто чи через уповноважену Вами особу, якщо ці повноваження оформлені відповідно до чинного законодавства.
- Звернення може бути подано як окремою особою (індивідуальне), так і групою осіб (колективне).
- Письмове звернення повинно бути підписане заявником (заявниками) із зазначенням дати.

- Звернення, оформлене без дотримання цих вимог, повертається заявникові з відповідними роз'ясненнями не пізніше як через десять днів від дня його надходження.
- Звернення, оформлені належним чином і подані у встановленому порядку, підлягають обов'язковому прийняттю і розгляду.

Звернення з метою оцінки якості й обсягів медичної допомоги

1. Якщо Ви не задоволені якістю психіатричної допомоги, що Вам надається, Ви маєте право звернутись із вимогою про проведення оцінки якості надання психіатричної допомоги.

2. Клініко-експертна оцінка якості та обсягів медичної допомоги здійснюється клініко-експертними комісіями:

- МОЗ України;
- МОЗ АР Крим;
- Управління (головних управлінь) охорони здоров'я обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій;
- Медичними радами закладів охорони здоров'я.

Для проведення клініко-експертної оцінки якості й обсягів медичної допомоги звертайтеся до відповідного суб'єкта, який уповноважений на її проведення, із письмовою заявою, в якій викладіть вимогу про проведення такої оцінки.

3. До основних показників якості надання медичної, у тому числі психіатричної, допомоги належать, зокрема, такі:

- Рівень якості діагностики;
- Доступність медичної допомоги;
- Рівень якості лікування;
- Рівень якості обстеження;
- Ступінь задоволення пацієнта отриманою медичною допомогою;
- Інші.

4. Усі звернення, які є в провадженні клініко-експертної комісії, повинні бути розглянуті протягом **30 днів**.

5. За результатами роботи клініко-експертної комісії складається висновок.

Звернення до прокуратури

Звернення до прокуратури **зі скаргою** для відповідного реагування:

- Звернення громадян вирішуються протягом 30 днів від дня надходження у прокуратуру, а ті, що не потребують додаткового вивчення і перевірки, – не пізніше 15 днів.
- Звернення до прокуратури може бути усним (записаним на прийомі службовою особою органу прокуратури) або письмовим (надісланим поштою або переданим громадянином до відповідної прокуратури особисто чи через уповноважену ним особу).
- **У зверненні мають бути зазначені** прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, викладені **суть порушеного питання**, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги. Письмове звернення має бути **підписане заявником (якщо колективне – заявниками) із зазначенням дати**.
- За підсумками вирішення звернень може бути ухвалене одне з таких рішень:

«Задоволено» – вжито заходів до повного або часткового поновлення прав і законних інтересів заявника;

«Частково задоволене звернення» – звернення, у якому містяться дві чи більше вимог і за результатами перевірки якого не всі з них визнані обґрунтованими;

«Повторне задоволено» – звернення щодо оскарження відповіді певної прокуратури, за яким ухвалювалося рішення про відмову в задоволенні раніше поданого звернення. При цьому первинне рішення скасовується;

«Відхилено» – вимоги заявника, викладені у зверненні, визнані необґрунтованими;

«Роз'яснено» – за зверненням, яке не містило прохань про задоволення будь-яких вимог або клопотань, надано роз'яснення з питань правового характеру.

Пам'ятайте

1. **Перевірки за заявами фізичних осіб, крім заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення, проводяться лише у разі їх попереднього розгляду компетентними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами або неприйняття ними у встановлені строки рішень з цих питань [ч. 1 ст. 21 Закону України «Про прокуратуру»].**

В інших випадках такі звернення надсилаються за належністю з роз'ясненням права на звернення за захистом своїх порушених прав і свобод до відповідних органів державної влади та контролю, органів місцевого самоврядування, а в передбачених чинним законодавством випадках – до суду [п. 2.4 Інструкції].

2. Особа, якій надається психіатрична допомога, може звернутись із заявою (клопотанням) про необхідність звернення до суду і представництва особи із зазначенням поважних причин неможливості самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права до прокуратури.

3. Підставою представництва в суді інтересів громадянина є:

Неспроможність громадянина через:

- фізичний стан;
- недосягнення повноліття;
- похилий вік;
- недієздатність;
- обмежену дієздатність самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження.

4. Якщо Ви маєте намір звертатись до прокуратури з метою представництва Ваших інтересів у суді, доцільно, щоб наведені вище підстави представництва були документально підтверджені. Зокрема, такими документами можуть бути: рішення суду про визнання особи недієздатною/обмежено дієздатною, довідка із закладу охорони здоров'я тощо. Це зумовлено також тим, що наявність підстав для представництва громадянина в суді має бути підтверджена прокурором шляхом надання **суду відповідних доказів.**

5. **Форми представництва інтересів громадян прокуратурою.**
З метою представництва громадянина в суді прокурор має право в порядку, передбаченому процесуальним законом:

- звертатися до суду з позовами (заявами, поданнями);
- вступати у справу, порушену за позовами (заявами, поданнями) інших осіб, на будь-якому етапі розгляду;
- ініціювати перегляд судових рішень, у тому числі у справі, порушеній за позовом (заявою, поданням) іншої особи;
- брати участь у розгляді справ.

СУДОВА ФОРМА ЗАХИСТУ

Рішення, дії чи бездіяльність осіб, які порушують права, свободи та законні інтереси громадян при наданні їм психіатричної допомоги, **можуть бути оскаржені безпосередньо до суду**, без попереднього звернення до названих вище суб'єктів.

У порядку цивільного судочинства	<ol style="list-style-type: none">1. Вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, внаслідок ненадання чи надання психіатричної допомоги неналежної якості.2. Позовна давність (строк протягом якого можна звернутись до суду з вимогою про захист своїх порушених, оспорюваних чи невизнаних прав) на такі вимоги не поширюється.3. Особи, які страждають на психічні розлади, та їхні законні представники звільняються від судових витрат, пов'язаних з розглядом питань щодо захисту прав і законних інтересів особи при наданні психіатричної допомоги в порядку, встановленому законодавством.4. Позови про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, можуть пред'являтися на Ваш вибір за:<ul style="list-style-type: none">– зареєстрованим місцем проживання позивача;– місцезнаходженням психіатричного закладу;– місцем заподіяння шкоди.5. Форма звернення до суду – позовна заява (вимоги до змісту та форми позовної заяви передбачені ст.119 ЦПК України).
----------------------------------	---

У порядку адміністративного судочинства	<p>1. Ця форма захисту застосовується, якщо громадянин оскаржує до суду протиправні рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень у сфері охорони здоров'я (наприклад, оскарження рішення головного управління охорони здоров'я області, наказу Міністерства охорони здоров'я тощо).</p> <p>2. Адміністративний позов подається до адміністративного суду з дотриманням вимог ст. 105 КАС України у формі письмової позовної заяви особисто позивачем або його представником.</p> <p>3. Звернення до адміністративного суду може відбуватись за:</p> <ul style="list-style-type: none"> – місцезнаходженням відповідача; – зареєстрованим місцем проживання відповідача. <p><i>* Суб'єкт владних повноважень – орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.</i></p>
У порядку кримінального судочинства	<p>1. Якщо стосовно Вас було вчинено злочин, зокрема:</p> <ul style="list-style-type: none"> «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником» (ст. 140 Кримінального кодексу України); «Порушення прав пацієнта» (ст. 141 КК України); «Незаконне проведення дослідів над людиною» (ст. 142 КК України); «Незаконне розголошення лікарської таємниці» (ст. 145 КК України); «Незаконне поміщення в психіатричний заклад» (ст. 151 КК України) <p>Ви звертаєтесь із заявою до органу внутрішніх справ (міліція) або ж до прокуратури.</p> <p>2. Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше ніж через 24 години після подання такої заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань і розпочати розслідування.</p>

ПРАВО НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

- Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р. [ст. 25]
- Закон України «Про безоплатну правову допомогу від 02.06.2011 р. № 3460-VI [ст. 8, 12 14]

Пам'ятайте

Особи, яким надається психіатрична допомога, мають право на безоплатну юридичну допомогу з питань, пов'язаних з наданням їм психіатричної допомоги.

Безоплатна первинна правова допомога

Що включає в себе безоплатна первинна правова допомога?

- надання правової інформації;
- надання консультацій і роз'яснень з правових питань;
- складання заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру);
- надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

Хто має право на безоплатну первинну правову допомогу

Право на безоплатну первинну правову допомогу мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України.

Які суб'єкти надають безоплатну первинну правову допомогу

- 1) органи виконавчої влади;
- 2) органи місцевого самоврядування;
- 3) фізичні та юридичні особи приватного права

юридичними особами приватного права є ті, які, відповідно до положень свого статуту, **мають право надавати правову допомогу** та з якими **органи місцевого самоврядування** (сільські, селищні, міські, районні, обласні ради) **на конкурсних засадах уклали договір про надання** на постійній або тимчасовій основі **правової допомоги на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці** (село, селище, місто, район, область). Органи місцевого самоврядування можуть залучати до надання безоплатної первинної правової допомоги також адвокатів або інших фахівців у галузі права.

Щоб дізнатись, які суб'єкти (юридичні особи приватного права або фізичні особи) надають безоплатну правову допомогу на відповідній території, доцільно звернутись до відповідно органу місцевого самоврядування із відповідним запитом, усним чи письмовим. Також цю інформацію можна отримати із друкованих засобів масової інформації або з веб-сайту відповідного органу місцевого самоврядування, де, згідно з вимогами чинного законодавства, мають бути опубліковані результати конкурсу на залучення юридичних осіб приватного права до надання безоплатної правової допомоги.

- 4) спеціалізовані установи (створені органами місцевого самоврядування).

Пам'ятайте

Адреси громадських приймалень з надання правової допомоги малозабезпеченим верствам населення (станом на 5 листопада 2012 року) можна знайти за посиланням: <http://www.minjust.gov.ua/7840>

Що включає в себе безоплатна вторинна правова допомога

- захист від обвинувачення;
- здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- складання документів процесуального характеру.

Хто має право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги в контексті надання психіатричної допомоги

Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [п. 11 ч.1 ст. 14]	Закон України «Про психіатричну допомогу» [п. 11 ч. 3 ст. 25]
Особи, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, – на:	Особа, якій надається психіатрична допомога, має право на безоплатну юридичну допомогу з питань, пов'язаних з наданням їй психіатричної допомоги.
<ul style="list-style-type: none">• здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;• складання документів процесуального характеру.	
Окреслені правові послуги надаються протягом розгляду справи в суді (п. 11 ч.1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»)	

Пам'ятайте

Окреслені норми Закону України «Про безоплатну правову допомогу» звужують обсяг вторинної правової допомоги, яка повинна надаватись особам, які отримують психіатричну допомогу. Відтак, виникає **колізія у законодавчому регулюванні** надання вторинної правової допомоги наведеним суб'єктам. Вирішувати цю колізію слід на користь положення Закону України «Про психіатричну допомогу», згідно з яким *«особа, якій надається психіатрична допомога, має право на безоплатну юридичну допомогу з питань, пов'язаних з наданням їй психіатричної допомоги»* (тобто це увесь спектр послуг, що становлять собою обсяг вторинної правової допомоги), адже наведена норма є **спеціальною** щодо **загальної** норми, закріпленої Законом України «Про безоплатну правову допомогу» (за розбіжності між загальним і спеціальним нормативно-правовими актами перевага надається спеціальному, якщо він не скасований виданим пізніше загальним актом (п. 4 Листа Міністерства юстиції України «Щодо практики застосування норм права у випадку колізії» від 26.12.2008 р. № 758-0-2-08-19)).

Які суб'єкти надають безоплатну вторинну правову допомогу

- 1) центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;
- 2) адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом;
- 3) адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі на підставі договору.

ГЛОСАРІЙ

Амбулаторна психіатрична допомога – психіатрична допомога, що включає в себе обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах і в порядку, передбачених цим Законом України «Про психіатричну допомогу» та іншими законами, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, в амбулаторних умовах (*Верховна Рада України, Закон «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 № 1489-III*).

Дискримінація – встановлення будь-яких переваг, обмежень чи відмінностей, що має наслідком скасування можливості рівного здійснення своїх прав, чи поява перешкод на шляху до здійснення цих прав. Спеціальні заходи, які вживаються стосовно осіб, які страждають на психічні розлади, та мають на меті захист і покращення становища цих осіб, не є дискримінаційними (*Принципи захисту психічно хворих осіб та покращення психіатричної допомоги. Резолюція ООН 46/119 від 17.12.1991*).

Диспансеризація – це організація роботи психіатричних закладів стосовно систематичного нагляду за перебігом психічного розладу в особи, яка страждає на психічний розлад, на її прохання або за усвідомленою згодою, або за згодою її законного представника, а також надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку за рішенням суду (*Інструкція з організації диспансерного та консультативного нагляду осіб, які страждають на психіатричні розлади, при наданні амбулаторної психіатричної допомоги, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 22.01.2007 № 20*).

Дрібний побутовий правочин. Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість (*Верховна Рада України, Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV*).

Законні представники – батьки (усиновителі), опікуни або інші особи, уповноважені законом представляти інтереси осіб, які страждають

на психічні розлади, в тому числі здійснювати захист їхніх прав, свобод і законних інтересів при наданні їм психіатричної допомоги (*Верховна Рада України, Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 № 1489-III*).

Комісія лікарів-психіатрів – два чи більше лікарів-психіатрів, які колегіально приймають рішення з питань, пов'язаних з наданням психіатричної допомоги (*Верховна Рада України, Закон «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 № 1489-III*).

Органи опіки та піклування – районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад (*Правила опіки та піклування, затверджені наказом Державного комітету у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.1999 № 34/166/131/88*).

Пацієнт – особа, яка звернулась за наданням психіатричної допомоги та/або якій надається така допомога (*Верховна Рада України, Закон «Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 р. № 2801-XII*).

Персональні дані – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована (*Верховна Рада України, Закон «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI*).

Правочин – дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (*Верховна Рада України, Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV*).

Психіатрична допомога – 1) комплекс спеціальних заходів, спрямованих на обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу» та іншими законами, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд та медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади (*Верховна Рада України, Закон «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 № 1489-III*); **2)** аналіз і діагностика психічного стану індивіда, а також лікування, догляд і реабілітація з приводу наявного психічного стану індивіда, а також лікування, догляд і реабілітація з приводу наявного психічного захворювання або такого, що підозрюється (*Генеральна асамблея ООН,*

Принципи захисту осіб з психічними захворюваннями і поліпшення психіатричної допомоги (1992)).

Психіатрична лікарня з суворим наглядом – заклад охорони здоров'я призначений для застосування за рішенням суду примусових заходів медичного характеру до осіб, які хворі на психічні розлади і за своїм психічним станом і за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння становлять особливу небезпеку для суспільства і потребують госпіталізації до психіатричного закладу з суворим наглядом (*Міністерство охорони здоров'я України, Наказ «Порядок застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які хворіють на психічні розлади і вчинили суспільно небезпечні діяння, у психіатричній лікарні із суворим наглядом» від 08.10.2001 № 397*).

Психіатричний заклад – 1) психоневрологічний, наркологічний чи інший спеціалізований заклад, центр, відділення тощо всіх форм власності, діяльність яких пов'язана з наданням психіатричної допомоги (*Верховна Рада України, Закон «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 № 1489-III*); **2)** будь-яка установа або будь-який підрозділ установи, які як головне завдання забезпечують психіатричну допомогу (*Генеральна асамблея ООН, Принципи захисту осіб з психічними захворюваннями і поліпшення психіатричної допомоги (1992)*).

Психіатричний працівник – лікар, клінічний психолог, медсестра, соціальний працівник або інша людина, яка отримала відповідну підготовку й освіту з навичками для надання психіатричної допомоги (*Генеральна асамблея ООН, Принципи захисту осіб з психічними захворюваннями і поліпшення психіатричної допомоги (1992)*).

Психіатрія – галузь клінічної медицини, що вивчає причини, механізм, клінічну картину й поширеність психічних хвороб, розробляє методи їх діагностики, лікування і профілактики, порядок і методи експертизи та реабілітації психічно хворих.

Психічна хвороба – втрата або обмеження здатності особи усвідомлювати себе, навколишній світ, свої дії та свідомо керувати ними. Виникає внаслідок пошкодження структури мозку та його функцій під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників при вичерпанні адаптаційних можливостей вищої нервової діяльності (*Медико-правовий тлумачний словник / За ред. І.Я. Сенюти. – Львів: Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2010. – 510 с.*)

Психічне захворювання хронічне – розлад психічної діяльності, що має тривалий перебіг і тенденцію до наростання хворобливих явищ. В окремих випадках спостерігаються періоди тимчасового поліпшення стану хворого, т. зв. ремісії, але це не означає видужання. До П. з. х. належать шизофренія, епілепсія, прогресуючий параліч тощо (*Медико-правовий тлумачний словник / За ред. І.Я. Сенюти. – Львів: Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2010. – 510 с.*)

Психічні розлади – розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті (*Верховна Рада України, Закон «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 № 1489-III*).

Стаціонарна психіатрична допомога – психіатрична допомога, що включає обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах і в порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу» та іншими законами, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, і надається в стаціонарних умовах понад 24 години поспіль (*Верховна Рада України, Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 № 1489-III*).

Тяжкий психічний розлад – розлад психічної діяльності (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті), що позбавляє особу здатності адекватно усвідомлювати оточуючу дійсність, свій психічний стан і поведінку (*Верховна Рада України, Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 № 1489-III*).

Усвідомлена згода особи – це згода, вільно висловлена особою, здатною зрозуміти інформацію, що надається доступним способом, про характер її психічного розладу та прогноз його можливого розвитку, мету, порядок і тривалість надання психіатричної допомоги, методи діагностики, лікування та лікарські засоби, які можуть застосовуватися в процесі надання психіатричної допомоги, їх побічні ефекти та альтернативні методи лікування (*Верховна Рада України, Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 № 1489-III*).

Фахівець - медичний працівник (лікар, медична сестра, фельдшер), психолог, соціальний працівник та інший працівник, який має відповідну освіту та спеціальну кваліфікацію і бере участь у наданні психіатричної допомоги (*Верховна Рада України, Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 № 1489-III*).

Якість медичної допомоги – надання медичної допомоги та проведення інших заходів щодо організації надання закладами охорони здоров'я медичної допомоги відповідно до стандартів у сфері охорони здоров'я. Оцінка якості медичної допомоги - визначення відповідності наданої медичної допомоги встановленим стандартам у сфері охорони здоров'я (*Міністерство охорони здоров'я України, Наказ «Про порядок контролю якості медичної допомоги» від 28.09.2012 № 752*).

ДОДАТОК

Перелік інституцій, які сприяють забезпеченню прав людини в галузі психіатрії

№	Назва інституції	Контактна інформація
1.	Кабінет Міністрів України	01008, м. Київ, вул. Грушевського, 12/2, тел.: (044) 256-63-33 Веб-сайт: www.kmu.gov.ua
2.	Міністерство охорони здоров'я України	01601, м. Київ, вул. Грушевського, 7 тел.: 253-61-94 факс: 253-40-17 Веб-сайт: www.moz.gov.ua Ел. пошта: moz@moz.gov.ua
3.	Комітет Верховної Ради України з питань охорони здоров'я	01008, м. Київ, вул. Грушевського, 5 Веб-сайт: www.rada.gov.ua
4.	Уповноважений Верховної Ради України з прав людини	01008, м. Київ, вул. Інститутська 21/8, Веб-сайт: http://www.ombudsman.gov.ua/

№	Назва інституції	Контактна інформація
5.	Уповноважений Президента України з прав дитини	01220, м. Київ, вул. Банкова, 11 тел.: 255-78-03 факс: 255-66-45 Веб-сайт: http://www.president.gov.ua/
6.	Український науково-дослідний інститут соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України	04080, м. Київ, вул. Фрунзе, 103 тел.: 468-32-15 факс: 468-32-15 Ел.пошта: undisspn@ukr.net
7.	Інститут неврології та наркології Національної Академії медичних наук України	61068, м. Харків, вул. Академіка Павлова 46, тел.: 738-12-93 факс: 738-33-87 Веб-сайт: www.inpn.org.ua
8.	Асоціація психіатрів України	04080, м. Київ, вул. Фрунзе 103а, Тел. (044) 463-67-27 Факс (044) 463-74-75 e-mail upa2@i.com.ua http://upa-psychiatry.org.ua
9.	Всеукраїнська громадська організація інвалідів користувачів психіатричної допомоги «ЮЗЕР» Організація налічує 14 осередків. Детальніше з контактною інформацією осередків можна ознайомитись за посиланням: http://www.uzer.org.ua/?act=page&id=10	21018, м. Вінниця, вул. Литвиненка 48 к. 4 Тел: (0432) 57 29 39 (0432) 57 27 60 (0432) 93 603 4000 Факс: 8 0432 53 39 88 E-mail: uangouser@vn.ua

№	Назва інституції	Контактна інформація
10.	Всеукраїнська рада захисту прав і безпеки пацієнтів	01001, м. Київ, вул. Софіївська, 17, оф. 2, тел.: (044) 587-99-61 e-mail: info@medpravo.org , Rada_medsafty@ukr.net Медико-юридична служба: korina@medpravo.org.ua Веб-сайт: http://www.medpravo.org.ua
11.	Юридична клініка економіко-правового факультету Донецького національного університету	83050, м. Донецьк, проспект Ватутіна, б. 1а, кв. 104 тел/факс: (062)337-93-84 e-mail: probono@elf.dongu.donetsk.ua
12.	Всеукраїнський правозахисний рух «Гідність»	04211, м. Київ, вул. М. Залка, 4 тел/факс: (044)2325036 (044)3316477 e-mail: marina@gidnist.com.ua Веб-сайт: http://gidnist.com.ua/
13.	МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» Health Right International (Право на здоров'я) в Україні Проект «Координація послуг для дітей вулиці та вуличної молоді в м. Донецьку» Соціальні центри для дітей та молоді БФ «Карітас Донецьк»	01001, м. Київ, вул. Станіславського, 3, кв. 7 тел./факс: (044) 278 2358 83087, м. Донецьк, вул. Фоміна, 1 тел/факс: (062) 203 84 36
14.	Всеукраїнська громадська організація «Конгрес з безпеки медицини»	02098, м. Київ, вул. Шумського, 1-а, тел/факс: (044) 220-14-29 e-mail: moskovkom@mail.ru Веб-сайт: http://www.vkbm.org.ua/

№	Назва інституції	Контактна інформація
15.	Херсонський обласний благодійний фонд «Мангуст»	м. Херсон, Суворівський р-н, вул. 49 Гвардійської дивізії, буд. 3, кв. 83 тел/факс: (0552) 27-90-42, 27-01-64 (0552) 27-90-88, 27-31-83 Веб-сайт: http://www.fond-mangust.org/
16.	Українська Гельсінська спілка з прав людини	04071, м. Київ, вул. Олегівська, 36, кімната 309 (3-й поверх) тел/факс: (044) 417-41-18 Веб-сайт: http://helsinki.org.ua
17.	Харківська правозахисна група	61002, м. Харків, вул. Іванова, 27, кв.4 тел. (057) 700 62 81 тел./факс: (057) 700 67 72 Громадська приймальня ХПГ (юридична консультація) тел.: (057) 700 62 81 тел./факс: (057) 700 67 72 поштова адреса: 61002, Харків-2, а/с 10397 Веб-сайт: http://www.khpg.org/
18.	Вінницька правозахисна група	21050, м. Вінниця, вул. Козицького, 54/1 тел.: (0672) 84-64-50 (0432) 67-05-04 e-mail: vpg@ukr.net Веб-сайт: http://www.vpg.org.ua/

№	Назва інституції	Контактна інформація
19.	Всеукраїнська асоціація захисту прав пацієнтів «Здоров'я нації»	04114, м. Київ, вул. Вишгородська, 36-б тел.: (044) 332 21 87 e-mail: info@pacient.com.ua Веб-сайт: www.pacient.com.ua
20.	Кримський республіканський благодійний фонд «Світ Криму»	95000, м. Сімферополь, вул. Єнісейська, буд. 35 тел.: 571766
21.	Херсонський обласний фонд милосердя та здоров'я	325000, м. Херсон, вул. Фрунзе, 2, к. 24 тел.: (0557) 24-60-03 факс: (0557) 22-91-22 e-mail: fms@tlc.kherson.ua
22.	Молодіжний центр правових досліджень «Pro Vono»	340050, м. Донецьк, проспект Ватутіна, 1А, к. 101 тел.: (062) 337-90-32 e-mail: PRObono@dongu.donetsk.ua
23.	Громадська організація «Інститут правових досліджень і стратегій»	Юридична адреса організації: 61005, м. Харків, вул. Іскринська, 33, к. 22 Адреса офісу: 61002, м. Харків, вул. Іванова, 27, к. 6/8, тел./факс: (057) 600 6772 Адреса для листування: а/с 10397, м. Харків, 61002 e-mail: strategic.litigations@gmail.com
24.	Львівська обласна громадська організація «Львівський центр прав людини»	79016, м. Львів, вул. Яр. Мудрого, 1/4; e-mail: HR_centra@ukr.net

№	Назва інституції	Контактна інформація
25.	Громадська організація «Центр захисту і відновного правосуддя»	61123, м. Харків, проспект Тракторобудівників, 85-Б, к. 78 тел. : (057) 751-70-43 e-mail: timlawyer@inbox.ru
26.	Громадська організація «Київський правозахисний альянс»	02121, м. Київ, вул. Горлівська, 220, кв. 74 e-mail: vgalai@ukr.net
27.	Громадська організація «Центр «Правус»»	33001, м. Рівне, вул. Ясна, 3 тел.: (0362) 43-00-63 e-mail: pravus@ukr.net
28.	Громадська організація «Нікопольський центр духовної та соціально-психологічної реабілітації «Відкриті двері»	53200, Дніпропетровська обл., м. Нікополь, вул. В. Усова, 34/37 тел.: (05662) 4 29 72
29.	Миколаївський місцевий благодійний фонд «Вихід»	Миколаївська обл., 54000, м. Миколаїв, центральний р-н, вул. Пушкінська, буд. 12, кв. 9А тел.: (0512) 670648
30.	Південний Український Центр з прав громадян в охороні здоров'я Лікарської асоціації Миколаївського регіону	54030, м. Миколаїв, вул. Адмірала Макарова, 1-А тел. (0512) 369 107 факс. (0512) 478 789

НАУКОВО-ВИРОБНИЧЕ ВИДАННЯ

Ірина Сенюта, Дмитро Клапаций

ПСИХІАТРИЧНА ДОПОМОГА: механізми забезпечення прав пацієнтів та їхніх законних представників в Україні

Практичний посібник

Літературний редактор Л. КИРІЄНКО
Художнє оформлення І. ШУТУРМА
Комп'ютерна верстка В. СЛІЧНИЙ

Формат 60×84 ¹/₁₆. Гарнітура Arial.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. др. арк. 4.12. Обл.-вид. арк. 2.45.
Зам. №

Видавництво ЛОБФ «Медицина і право»
Свідоцтво держ. реєстру: Серія ЛВ № 43.

Віддруковано ТзОВ «Простір-М»:
79000, м. Львів, вул. П. Чайковського, 27
Свідоцтво держ. реєстру: Серія ДК № 2167.